

Из „Магьосницата“

Жул Мишле

Този труд, на междата между историята и поезията, е написан през 1862 г., докато Мишле работи и над своята „История на XVII в.“. Проучвайки процесите срещу практикуването на магьосничество по време на управлението на Луи XIII, той достига до самите корени на този древен занаят. Тогава се заражда и идеята да му посвети един отделен труд. Избраните откъси са част от книгата Жул Мишле, „Антология“, прев. Р. Кръстанова, София: Нов български университет, 2019 г.

ДУХЪТ ЗАКРИЛИК НА ДОМАШНОТО ОГНИЩЕ

Самостоятелният дом поставя началото на семейството. Гнездото създава птицата. От този момент нататък човекът вече не е безлика вещ, той носи своя душа... Тогава се ражда и жената – появата ѝ е вънлуваща. Ето я вече *вкъщи*. Бедното създание най-сетне може да заживее спокойно, чисто и неопетнено. Жената може да се отдаде на мислите си и докато мъжът е в гората, да помечтае над хурката. Паянтовама колиба, така влажна и зле уплътнена, в която духа северният вятър, има едно предимство – тя е тиха и спокойна. В нея има тъмни кътчета, където жената е скъталa мечтите си.

Сега вече тя притежава. Тя разполага с нещо свое. Хурката, леглото, сандъчето, това е всичко, както казва старата народна песен („Три стъпки от столчето, три стъпки от леглото, и още три – от сандъчето, още три стъпки – и пак обратно“). Към това се прибавят масата, дървената скамейка и двете трикраки столчета... Мизерна малка къщица, но в нея живее една душа. Огънят в огнището я весели, светеният чимшир пази леглото; до него понякога тя окичва и букет от върбинка. Дамата-повелителка на този малък палат преди на отворената врата и наблюдава как пасат овцете. Тя и мъжът ѝ все още не са достатъчно зоможни, за да си имат крава, но и това ще дойде, ако са търпеливи и ако добрият Бог благослови дома им. Пред очите ѝ е гората, поляната, над която прелитат няколко пчели – това е целият ѝ живот. Семейството отглежда и малко пшеница, но нищо друго, тъй като никоя реколта не е сигурна. Този живот в бедност и труд все пак е по-малко тежък за жената; тя не се похабява и не погрознява така, както при межката работа на полето. А и така разполага с повече свободно време. Сама е, няма никакви съседки, злотворният и окаян живот в затворените мрачни градчета – царство на непрестанен взаимен надзор и опасни сплетни – все още не се е зародил. Жената няма други приятели, освен своите сънища, тя не говори с никого, освен с животните и с дърветата в гората.

Дърветата приказват и ние добре знаем за какво. Те ѝ разкриват смисъла на думите, научени от майка ѝ, от баби и прабаби, тези прастари тайни, които преминават от жена на жена с течение на вековете. Такъв е и невинният спомен за старите духове от родния край (една вънлуваща семейна религия), който по време на общото съжителство, заглушен от шума и неразборията в него, не е имал особена възможност да се прояви, но се *завръща* тук и често спохожда самотната колиба.

Това е един особен, крехък свят, свят на феи и джуджета, създаден специално за женската душа. Тогава, когато легендите за чудесата на светците се изчерпват и източникът на вънновението им секва, на тяхна територия нахлуват същите тези древни вярвания, вънновени от една съвсем различна поетика, и налагат тайно и незабележимо властта си. Тези вярвания са съкровището на жената, тя бди над него и го съхранява с нежност. Жената е и фея, феята е също жена, тя е магическото огледало, в което жената открива своя разхубавен лик.

Ала кои са феите? От древните предания знаем, че някога те били същинските кралици на галите, горди и великопenni, но след идването на Христос и неговите апостоли проявили високомерие и непоколебимост и им обрънали гръб. В Бретан, когато дошъл Христос, те танцували, а и до ден днешен не са престанали да танцуват. В това се състои и жестока пристрада над тях – феите са осъдени да живеят чак до деня на Страшния съд. Много от тях са на ръст колкото зайци и плъхове. Пример за това са Ковриг-гван – феите джуджета, които нощем край древните камъни на друидите ви повличат в своето хоро. Още един пример – красивата кралица Маб, която си направила царска каляска от орехова черупка. Всички те са малко капризни и често пъти не особено приятелски настроени.

Но как да ги съдим, като знаем за тъжната им орис? Колкото странни и малки да ни изглеждат понякога, всички те имат сърце и изпитват нужда от обич. Те са добри и великодушни, но могат да бъдат и зли, и необикновено изобретателни. Когато се ражда дете, те слизат през комина, орисват го и определят съдбата му. Феите обичат добрите предачки; те самите предат божествено. Така гласи и поговорката: *преди като фея*.

„Вълшебните приказки“, изчистени от несъстоятелните елементи, с които съвременните разказвачи са ги окичили, изразяват самата народна душа. Тези приказки съдържат несъмнено частица историческа истина, те отправят към времената на големия глад. В повечето от случаите обаче те далеч надхвърлят историята, понесени върху крилето на „Синята птица“ в световните на една изначална поезия, разкриваща чрез нашите най-съкровени желания – неизменно едни и същи – вечната история на човешкото сърце.

Огромното желание на бедния труженник да отгъхне, да си почине, да открие съкровище, което ще сложи край на мизерията му, често намира отражение в тях. В повечето случаи това е един благороден порив – търсенето съкровище се въплъщава в една душа, в съкровище от любов, което спи и чака часа на своето пробуждане (като в „Красавицата и звярът“); друг път любимото същество, по силата на фатална магия, е скрито под чужд облик. Оттук е произлязла вънлуващата трилогия, това възхитително *crescendo*, обединяващо „Рике с перчема“, „Магарешката кожа“ и „Красавицата и звярът“. На любовта не можеш да устоиш. Скрита зад маската на грозотата, тя не престава да те преследва и най-сетне прониква до вътрешната, скритата красота. В последната приказка този стремеж към любовта достига върховната си изява и ми се струва, че не е възможно човек да я прочете, без да се просълзи.

Във всички тях откриваме стаена една безкрайна нежност. Душата, попаднала във властта на магията, не мисли само за себе си. Тя се опитва да спаси природата и да помогне на хората. Всички жертви на жестока съдба – и измъченото от мащехата дете, и най-малкото сестриче, тормозено от по-големите си сестри, – всички те са нейни любимци. Тя разпространява състраданието си дори над благородната дама от замъка, окайва злата ѝ участ в ръцете на жестокия барон („Синята брада“). Тя се грижи и за животните, утешава ги и тъжи за тях, че не могат да се освободят още от животинския си облик. Но и това ще мине, нека потърпят. И тези пленени души един ден ще се сдобият с криле, ще бъдат свободни, ще обичат и ще бъдат обичани. Това е другото лице на „Магарешката кожа“ и на подобните на нея приказки. Именно тук се усеща женското сърце. Полският работник е твърде груб към своите животни. Ала жената не ги възприема по същия начин. Тя гледа на тях като дете. Всички те са хора, всички те имат душа! Целият свят е възвисен, облагороден. О, това е светът под възхитителното действие на магията! Тя – толкова скромна и мислейки се за толкова грозна, тя същата дарява цялата природа със своята красота и очарование!

Надали наистина е толкова грозна тази селска женица, чието мечтателно въображение намира храна във вълшебствата? Споменахме вече, че тя се грижи за домакинството, наблюдава домашните животни, докато преди, ходи в гората и събира малко дръвца. Работата ѝ все още не е твърде тежка, тя все още не е онази грозна селянка, каквато неминуемо ще стане, когато започне тежкият полски труд, свързан с отглеждането на пшеницата. Тя не е и тлъстата, тровава и ленива буржоазка, рожба на градския живот. Живееща в абсолютна несигурност, срамежлива, кротка и нежна, тази жена се уповава единствено на Божията закрила. Високо горе в планината пред очите ѝ се извисява тъмният и заплашителен силует на замъка, от който могат да дойдат хиляди беди. Тя се бои от своя мъж и го почита безкрайно. Навън прост крепостник, за нея той е същински крал. На него дава най-хубавото, а самата тя живее почти от нищо. Тя е стройна и слаба като светиците в църквите. Изключително оскъдната храна в онези времена създавала тези крехки същества, които смъртта лесно отнасяла със себе си. Смъртността сред децата била огромна. Тези бледи рози били целите изтъкани от нерви. Оттук води началото си и страшният епилептичен танц, така характерен за XIV в. Но сега, някъде през XII в., това постоянно полугладно състояние е съпътствано нощем от сомнамбулни пристъпи, а денем – от полусънни мечти и горещи съззи.

Ала същата тази жена, толкова невинна, крие в сърцето си една тайна: съчувствения спомен за онези нещастни някогашни божества, изпаднали до нивото на обикновени духове. Не си мислете обаче, че духовете не страдат! Особено зими, принудени да спят на голия камък или в корените на дъба, те сигурно зъзнат от студ. Те обожават топлината, ето защо непрекъснато се навъртат край къщите на хората. Понякога можете да ги зърнете в някой обор, сгушени на топло до домашните животни. Тъй като вече никой не им кади тамня и не им принася жертви, те се изхитряват и понякога открадват по малко мляко. Пестеливата

стопанка не лишава мъжа си от нищо, но взема от своята дажба и вечер им оставя от изварата.

Духовете бродят само нощем, прокудени от дневния светлик, но те непрекъснато се стремят към него, жадни за светлина. Понякога стопанката се прокрадва тайно през нощта, за да остави малко кандило до дъба, където те живеят, при тайнствения избор, който, отразявайки светлината, разведрява бедните изгнаници. Ала и духовете не се проявяват като неблагодарници. Някоя сутрин жената се събужда и вижда, че къщата е погредена от невидима ръка. Тя е стъписана, кръсти се, но не казва нищо. Когато мъжът излиза, тя напразно търси обяснение за чудото. Трябва да е бил някой дух. „Но кой е той? И какъв ли е?... О, как бих искала да го зърна!... Ала се страхувам... Та нали се говори, че който види дух, умира?“

Тогава обаче лолката се помръдва и се залюлява от само себе си... Жената е поразена и в този миг дочува тънничък, нежен гласец, толкова тих, че ѝ се струва, че звучи в самата нея: „Скъпа ми стопанко, приятно ми е да люлея рожбата ти, защото самият аз съм дете“. Сърцето ѝ се разтуптява, но въпреки това тя се чувства успокоена. Детската лолка е така невинна и умилителна, а също и този малък дух – той също трябва да е добронамерен и мил, сигурно добрият Господ го закрила.

От този ден нататък жената вече не е сама. Тя усеща ясно присъствието му; той никога не се отдалечава от нея. Понякога духът докосва роклята ѝ – лекото шумолене на плата я известява за това. Той непрестанно кръжи около нея и не дава признаци, че ще я напусне. Отиде ли в обор, я следва по петите; на другия ден пък ѝ се струва, че е влязъл в гърнето с маслото. Колко жалко, че не може да го задържи и да го погледне! Някой път, докато разравя главните в огнището, изведнъж ѝ се струва, че е зърнала този палавник да се въргала сред искриците на жаравата. Друг път за малко да го хване, както се е укрил в някоя роза. Той е такъв един малък, а пък работи, мете, подрежда, спестява ѝ хиляди грижи.

Той успява да се промъкне дори в сърцето на стопанина, умилква му се, спечелва благоразположението му. Грижи се за сечивата му, обработва градината му, а вечер за награда, скрит зад детето и котката, се сгушва на топло в огнището. Неговото гласче, подобно на цвърченето на шурец, се чува навсякъде, но никой не може да го види, освен в редките случаи, когато отблясъкът от огнището освети някое тъгиче, където обича да се спотайва. Тогава всички са убедени, че са зърнали с крайчеца на окоото си едно симпатично дребостче, и се провикват: „Хей, малечко, видяхме те!“

МАГЬОСНИЦИТЕ ОТ СТРАНАТА НА БАСКИТЕ

Никога досега баските не са били характеризирани по-добре, отколкото в книгата на М. дьо Ланкр „Непостоянство“. У нас, както и в Испания привилегиите им са толкова големи, че Баската област представлява нещо като държава в държавата. Баските в нашите земи имали единственото задължение да оказват въоръжена помощ на краля: щом чуели ударите на барабана, зовящи за война, те трябвало да изпратят две хиляди въоръжени мъже под ръководството на баски военачалници.

Баските от Байон и Сен-Жан дьо Лус – луди глави с ексцентричен темперамент, известни с пословичната си храброст, които тръгвали в открито море на лов за китове в най-опасните води дори по време на буря, твърде често оставяли жените си вдовици. Те смело се впускали в приключения из колонии на Анри IV и из земите на Канада, поверявайки спружите си на грижите на Бога или на Дявола. Тези жени – много красиви, смели и надарени с изключително въображение, прекарвали дните си в нескончаемо бърбене, седнали върху надгробните камъни, в очакване на нощта, която да отнесе и тях в гроба. Така било поставено началото на Сабата, или вешерските сборища, с които те давали израз на своята ярост и безпомощен гняв. Самата природа ги превръщала в магьосници. Дъщеря на морето и на нереалното, те плували като риби и волно играели с вълните. Техният истински господар бил Повелителят на въздуха, крал на ветровете и на мечтите.

Самият инквизитор, който ги изпраща на кладата, е запленил от тях: „Те минават – пише той – с коси, разпилени от вятъра и свободно падащи по раменете им; пристъпят така увенчани и въоръжени с красотата на тези коси, че слънцето преминава през тях като през мъгла, а блясъкът им е така силен, сякаш се сипят горящи искри... Оттук и обаянието на очите им, смъртно опасно както в огъня на любовта, така и в светотатството на магията“.

Този французин от Бордо, възхитителен магистрат, един от първите представители на онзи тип светски съдии, които прославят тогата през XVII в., свири на лютня в промеждутъците между процесите и дори кара магьосниците да танцуват, преди да ги изпрати на кладата. Той пише добре и в това, което пише, има много повече истина, отколкото в писанията на другите. И все пак дори у него откриваме един нов момент на неяснота, присъщ за епохата. По-голяма част от тези магьосници, толкова многобройни, че съдията не можел да осъди и изгори всичките, твърде добре усещали, че най-голяма снисходителност ще бъде проявена към тези, които най-добре съумеят да проникнат в мислите и отгатнат слабостите му. Но за коя слабост, за кой порок става дума? Несъмнено за най-разпространения, най-човешкия от всички пороци – любовта към вдъхващото ужас чудо, удоволствието от страха. Към това трябва да прибавим и суетата: колкото повече тези умели магьосници разкривали ужасения и разгневен лик на дявола, толкова повече инквизиторът се ласкаел от мисълта, че е във властта му да обуздае и подчини своя съперник. Той се кичи с победите си, заселява се от глупостта си и си мисли, че е успял да подчини на волята си тези бедни глупачки.

Най-възбуждащото представление от този род е испанското аутодафе в Логроньо, състояло се на 9 ноември 1610 г. и описано от Йоренте. Дьо Ланкр, който въпреки желанието си да омаловажи този процес го споменава с професионална завист, описва невероятната прелест на зрелището, подсилена от възбуждаща музика. На единия от ешафодите били показани малобройните кандидатки за кладата, а на другия – тълпата от помиавани.

Магьосническите практики сред нашите баски никога не достигат до такива фантастични измерения. Изглежда, че при тях Шабатът представлявал чисто и просто голям празник, на който всички, включително благородниците, отивали да се позабавляват. В първите редове стояли хора със забулени лица или с маски, които някои смятали за благородници.

Вещица в т.нар. кресло на удавника. Илюстрация от книгата на Джон Аштън *Char-books of the Eighteenth century* (1834 г.)

„Навремето – пише Дьо Ланкр – по тези сборища се срещали само луди. Днес там се събират хора от знатен произход.“ За да отплати дължимата чест на тези местни величия, Сатаната често пъти избирал „епископ на Шабата“. Тази именно е титлата, която получил младият сеньор Лансиена срещу високата чест да открие танците със самия Дявол. С тази силна подкрепа зад гърба си магьосниците господствали в пределите на баските. Неописуем бил ужасът, който вдъхвали и с помощта на който властвали над въображението на хората. Мнозина били тези, които вярвали, че са техни жертви, и които действително заболявали. Някои били сполетявани от епилептични припадъци и лаели като кучета. Само в малкото градче Ак броят на лаещите епилептици наброявал четиридесет. Жертвите до такава степен били свързани с причинителките на своето страдание, че веднъж някаква жена, която била призвана за свидетел, още с приближаването на дома на магьосницата започнала да лае и не можела да спре, при все че изобщо не я виждала.

Жените, на които приписвали тези ужасяващи умения, били наричани „вещици“, т.е. вещи в занаята. Никой не се осмелявал да затвори пред тях вратата на дома си. Дори един магистрат, помощник по углавните дела в Байон, позволил да се чества Шабат в дома му. Господарят на Сен-Пе-Уртуби също бил принуден да го празнува в своя замък.

ПРАЗНИКЪТ НА МЪРТВИТЕ (ЗАДУШНИЦА)

Твърде скоро ще се озовем в онази *terra incognita*, в която вече почиват нашите приятели и любими. Но дали ще ги видим отново? Ще бъдем ли отново с тях? Къде са те? И какво правят там? Вероятно нашите мъртвци са пленници, щом не дават никакъв знак от отвъдното. А какво да направим самите ние, за да бъдем чути от тях? Нима няма да видя повече баща си, чийто едничък син бях аз и който ме обичаше така страстно и

всеотдайно?... Ах, и от двете страни – послушно подчинение, безпомощна обвързаност, взаимно незнание за онова, което се случва отвъд, от другата страна! Сякаш непрогледна нощ в напразно очакване на лъч светлина. Тези вечни и естествени човешки външения и представи, които в Античността са чисто и просто обвеяни с меланхолия, през Средновековието стават жестоки, горчиви и обезкуражаващи, от което и душите сякаш се смаляват. Сякаш човешката душа е поставена в калъп, префасонирана и смалена до размерите на един обикновен гроб. Скронният ковчег, скъпан от четири борови дъски, напълно подхожда за целта. Задушавашата му теснота е просто покъртителна. Когато онзи, който бива поставен в него, се завърне в сънищата на живите, той не се явява като лека сянка, обляна в светлина и обвита с ореола на Елисейските поля. Не, той се връща като измъчен страдалец, злочеста плячка на дългоноктестата котка на ада.

Днес ние се надсмиваме над тези представи. Ала в продължение на хиляда години никой не се е смее; напротив – мисълта за тях е довеждала живите до горък плач. Не по-малко жестоко нововъведение е Празникът на мъртвите да се чества през ноември, а не напролет, както било през Античността. Някога го празнували през май – тогава погребвали мъртвите сред цветята. След това той започнал да се празнува през март, когато ведно с пробуждащата се земя се събужда и лястовицата; мъртвият и зърното лягали заедно в земята, огрени от една и съща надежда. Ала през ноември, когато полският труд е приключил, хубавото време си е отишло, и то задълго, когато човек се завръща вкъщи, сяда отново пред огнището и вижда срещу себе си навеки празното място... О, как се усилва мъката!... Очевидно зад избора на това траурно за самата природа време се криело опасението, че в душите на хората няма достатъчно болка.

Ала дори и най-безчувствените хора, погълнати от ежедневния труд и

безкрайните житейски грижи, понякога имат странни срещи. В мъгливия утринен мрак или тък вечер, когато сенките се спускат така бързо, за да погълнат светлината, десет или дори двadesет години след раздялата един тъничък гласец нашенва сякаш в самото ти сърце: „Здравей, приятелю; ето ни и нас... Ти си още жив и работиш, както някога... Толкова по-добре! Ти не страдаш вече твърде много, научил си се да живееш без нас... Но ние никога не успяхме да свикнем... Празнината е запълнена и ти вече не чувстваш липсата ни. Къщата, която някога бе наш дом, сега е отново пълна и ние я благославяме. Всичко върви добре, по-добре дори от времето, когато твоят баща те носеше на ръце, когато собствената ти дъщеричка ти казваше на свой ред: „Татко, гушни ме...“ Но ти плачеш... Ето, ние си тръгваме, с богом“.

Уви! Няма ги вече! Скръбта е тиха и покъртителна. Истина ли е това? Не, хиляди пъти по-добре е да загубя себе си, отколкото да ги забравя! И въпреки това, каквото и да се говори, той е принуден да признае, че спомените му убягват и вече не са така отчетливи; чертите на милите лица вече се губят в забравата, потъмняват, избледняват. Колко тежко, горчиво и унищително е да се чувстваш така слаб, така незначителен и преходен, да изтичаш подобно на вода, без да можеш да задържиш спомена; колко мъчително е да усещаш как с времето все повече разпиляваш съкровището от болка, което си се надявал, че ще съумееш да опазиш до края на дните си!... Върнете ми го, умолявам ви, не мога да живея без този несекващ източник на съзми... Върнете в паметта ми очертанията на скъпите изгубени лица... Ах, поне да можеха да се явяват нощем в сънищата ми!

Превод от френски:
РАДОСВЕТА КРЪСТАНОВА